

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Д.В. Дергач, асп.

СИНКРЕТИЗМ ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВЛАСНИХ НАЗВ: ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються екстралінгвальні (логічні, філософські) підходи до тлумачення категорії імені, зокрема, власних назв. До уваги беруться наукові положення О. Лосєва, С. Булгакова, П. Флоренського, Ф. Бацевича та ін. у контексті лінгвофілософської епістемі ономастичної парадигми.

The article is devoted to the analysis of the extralinguistic (logical and philosophic) aspects of the name's, proper name's investigation. The author makes an accent on the scientific statements of O. Losev, S. Bulgakov, P. Florenskiy, F. Vacevich and others in the context of the onomastic paradygme's linguistic and philolosophical episteme.

Сучасний науковий пошук, позначений впливом і застосуванням теоретико-методологічних засад різних галузей знання в межах одного дослідження, передбачає розгляд об'єкту вивчення у багатьох аспектах, що, у свою чергу, розширює коло можливих проблемних питань конкретної наукової праці.

Лінгвістичний аналіз для отримання більш доказових результатів, безсумнівно, має бути доповненим моделями теоретико-практичного пізнання дійсності суміжних із мовознавством галузей науки. Зважаючи на витоки лінгвістики з філософії, першочерговим видається розгляд аналізованої проблеми природи і функціональних можливостей імені саме в такому аспекті. Оскільки філософське знання виступає свого роду теоретичним узагальненням, інструментом проникнення в сутність того чи іншого явища, це дозволяє заглибитися в онтологію досліджуваного поняття.

Як відомо, моделі лінгвістичної інтерпретації онімів оформились у 19 і розвинулись у 20 столітті в контексті ономастичного вчення завдяки дослідницькому пошуку М. Максимовича, І. Франка,

І. Срезневського, А. Гардінера, О. Суперанської, Н. Подольської, Ю. Карпенка, Є. Отіна, І. Ковалика, П. Чучки та ін. Проте тлумачення імені як наукової категорії, з якою безпосередньо пов'язаний об'єкт нашої дисертаційної праці – власні назви, сягає часів античності, коли розуміння номену зводилося до обґрунтування з погляду філософії його місця в парадигмі раціонального осмислення навколишнього світу.

Античні вчені не диференціювали власні і загальні назви, а розглядали цілісну, неподільну категорію імені й у своїх розвідках намагалися довести чи спростувати його істинність, "природний" зв'язок із певним об'єктом. Зокрема, Демокріт наводив аргументи на користь відсутності такої відповідності між іменем і реччю. У свою чергу, Платон, Геракліт, Сократ та ін. інтерпретували це питання в аспекті аналізу взаємовпливу імені й пізнання. Вони дійшли висновку про те, що саме по собі ім'я не зводиться до пізнання позначуваної ним речі та не визначає рівень знань про її властивості. На думку Платона, безпосереднє знання імені є найнижчим рівнем пізнання, нижчим, ніж уявлення тілесного образу речі. "Ніщо не має стійкого імені, і ніщо не заважає тому, щоб те, що називається круглим, було назване прямим і пряме – круглим"¹.

З іншого боку, стоїки у своїх теоретичних працях, не піддаючи сумнівам істинність імені, аналізували його як індивідуальне, єдине, таке, що було дане "від природи"², тобто онтологічно. Однакові імена різних людей вони вважали випадковістю і недосконалістю мови.

Слов'янські мислителі О. Лосєв, П. Флоренський, С. Булгаков, Д. Руденко та ін., звертаючись до античної традиції трактування поняття імені у філософському аспекті, пов'язували його природу й особливості з буттям, пізнанням, судженням тощо. "Подібно до "буття", "ім'я" демонструє єдність світу і значення, але, залишаючись у теоретичних рамках, виступає як своєрідний релікт (залишок) цієї єдності. Це стосується, в першу чергу, "логосного" імені, яке відкриває можливості для руху "в напрямку до ейдоса"³.

Релігійно-філософська концепція мови цих дослідників, синергетичне розуміння її сутності та природи, що, за словами відомого львівського лінгвіста Ф. Бацевича, ідентифікує мову "як надскладне енергетичного характеру творення із постійними збуреннями, яке перебуває у постійному русі й переформатуванні під

впливом значної кількості чинників"⁴, заснована на вченні російського філософа В. Соловйова. Запропонований напрям синергетичного тлумачення мови отримав, як зауважує Ф. Бацевич, назву теоантропокосмізму, або православного ономатизму й енергетизму, та полягає, в першу чергу, в онтологічному розумінні мови – у визнанні "центрального характеру лінгвістичного компонента всеєдності – трактування імені як універсальної основи "всього сущого", розумінні того, що прообразом імені й іменування визнається Ім'я Боже, котре містить у собі всі можливі імена, розгляді імені в контексті "Бог – людина – світ". Ім'я як лінгвофілософська категорія, згідно цієї концепції, тлумачиться "енергетично, де зв'язок Імені та того, що Іменує, передається за допомогою сутності й енергії"⁵. За влучними спостереженнями О. Лосева, ім'я є "енергією сутності речі..., ім'я не звук, але сама річ, дана в розумі..., ім'я речі – це її смислова сила"⁶. Таким чином, імена, покладені в основу онтологічного сприйняття дійсності, розглядалися як "енергія сутності речі, що відкривається у своїх енергіях"⁷.

На думку ще одного видатного російського релігійного філософа П. Флоренського, який, продовжуючи розвивати ономастично-енергетичну концепцію мови, звертав особливу увагу на магічну функцію смислу слова, його енергії і стверджував, що "найвища міра концентрації духовних енергій притаманна іменам, зокрема власним, що своєю енергетикою часто визначають долю людей, які їх мають"⁸.

Відтак, як зауважував С. Булгаков, "у словах наявна енергія світу, словотворчість – це процес суб'єктивний, індивідуальний, психологічний лише за формою існування, по суті ж вона космічна"⁹, тому номінація як процес творення назви пояснює сутність позначуваного нею об'єкта, а люди, за словами науковця, є "виразниками ентелехії свого імені"¹⁰. Це, безсумнівно, пов'язує категорію "ім'я" в її філософській інтерпретації з категорією "буття", оскільки явище ентелехії визначає можливість існування буття, єдність чотирьох його основних принципів – форми та матерії, мети та причини. Тобто, зважаючи на те, що "рух через ім'я визначає рух до речі, предмета"¹¹, будь-який об'єкт або предмет, який має назву, визначає онтологічну сутність свого номену – передумови й обставини, що були першопричиною його появи та сприяли подальшому розвитку його цілісної парадигми.

За словами С. Булгакова, "будь-яке пізнання є іменуванням, а предикат, ідея, зрощуючись із суб'єктом, породжує ім'я. Зрощення може бути більш тісним і постійним або плинним і тимчасовим. У залежності від цього, на протилежне античним філософам переконання С. Булгакова, доцільно розрізняти "власні" і "загальні" назви. Будь-яке ім'я є загальним, оскільки виникло в результаті іменування (номінації), але в цей же час воно є і власним, як постійний предикат того чи іншого об'єкта. Будь-яке ім'я є власною назвою, тому що в ньому виокремлюється один предикат із безкінечного ряду інших. Цей відбір і є іменуванням у вузькому розумінні"¹².

Не можна не погодитися з чіткою позицією відомого англійського логіка 20 століття Х. Джозефа, який, визначаючи логіко-філософськими методами стратифікаційні параметри категорії імені, розділив власні і загальні назви як такі, що свідчать про існування **речі** і визначають характер її співмірності з іншими предметами відповідно.

Схожу позицію демонстрував і видатний лінгвіст Л. Вітгенштейн. Він із упевненістю стверджував, що "психологічні асоціації імені з тим чи іншим образом у нашій свідомості або зв'язок вимовлення імені з вказівкою на **річ** або об'єкт – лише одні з небагатьох відношень між іменем та названою ним річчю"¹³. Дійсно, відображення у свідомості людини природи того чи іншого номена, позначуваного ним предмета чи об'єкта відіграє визначальну роль у складних мисленневих процесах, пов'язаних із виявленням первинного, основного значення назви, яке під впливом екстралінгвальних умов здатне до породження нових смислів.

О. Лосев із цього погляду зазначав, що "ім'я лише відображає в свідомості об'єкт, якому воно належить, ... переносить його до сфери смислу"¹⁴. Розглядаючи з такої точки зору ключові поняття номінаційної парадигми, науковці поступово вивели питання тлумачення філософсько-лінгвістичної категорії імені на якісно новий рівень, позначений домінантними особливостями **лінгвістичної філософії**.

Такий чітко визначений напрям розгляду природи різного типу назв сприяв долученню багатьох дослідників – насамперед, логіків, філософів, лінгвістів – до позиції, яка відстоювала першочергове

значення свідомості, думки і мислення для появи об'єкта, відображеного в номінації, та пов'язаних із ним асоціацій.

Так, згідно концепції англійського логіка Д. С. Мілля, ім'я, в першу чергу, виступає своєрідним знаком думки, викликаної (спровокованої) об'єктом називання. Аналогічну думку мав і Б. Рассел. Він додатково звертав увагу на те, що відсутність об'єкта, який називають оніми, ставить під сумнів їх існування.

Якщо предмети мають певну назву, то вони містять різного роду інформацію, пов'язану не з конкретним об'єктом і тим, що він позначає, а лише з тим, що він конотує. Тобто, "власні назви, нічого не конотують, а відтак – не мають значення"¹⁵. Це твердження Д. С. Мілля свого часу мало неабиякий резонанс серед науковців різних галузей – філософії, логіки, лінгвістики та ін. Адже не всі вважали коректним ідентифікувати поняття конотації і значення.

Справді, термін "конотація" стосується не основного, загального лексичного значення (як свого часу зазначав Д. С. Мілля), а лише надання йому додаткових семантичних відтінків, розширення асоціацій, пов'язаних із тим чи іншим об'єктом називання.

З іншого боку, О. Єсперсен, на протигагу Д. С. Мілля, логічно доводив те, що імена не тільки не позбавлені значення, вони, навпаки, із всіх існуючих слів мають найбільше смислове навантаження¹⁶.

Авторитетною також вважається теорія імені та його семантики видатного німецького логіка і філософа Г. Фреге. Взнявши за основу традиційну концепцію тлумачення власних назв, згідно якої основною їх функцією є індивідуалізація об'єкта, дослідник звернувся до осмислення понять "значення" і "смысл". Його спостереження з цього приводу були узагальнені в так званому "трикутнику Фреге": знак – значення – смысл. Кожне ім'я, на думку вченого, називає предмет, який є денотатом або референтом імені, і виражає деякий смысл, який певною мірою характеризує значення цієї назви. У своїй статті "Про смысл і значення" Г. Фреге говорив про те, що "ім'я ...виступає в ролі власної назви, значенням якої є певний предмет, а не поняття і не відношення"¹⁷. Тобто будь-яка назва, позначаючи предмет, виражає свій смысл, який, у свою чергу, стосується її значення. "Власна назва виражає свій смысл і означає своє значення"¹⁸. Оскільки смысл дозволяє виділити предмет, позначений іменем, можна говорити, що "значення назви є функцією смысла"¹⁹.

Зважаючи на те, що значення імен здебільшого визначається характером їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях, Л. Вітгенштейн, подібно до античних представників філософської думки, які більшою мірою зверталися до визначення функцій імен у процесах пізнання, мислення й усвідомлення дійсності, ніж їх природи, специфіки та структурно-типологічних рис, що визначають доміанти номінаційної парадигми, в першу чергу, брав до уваги функціональні параметри мови, що, на його переконання, охоплювали мисленнєві, мовленнєві процеси у структурі поліаспектної діяльності людини. Тому він у своїй лінгвістичній теорії відмовлявся трактувати мову як абстрактну систему знаків і був прихильником її тлумачення як комунікативної діяльності – діяльності людей у конкретних суспільних ситуаціях. Підкреслюючи мовну функціональну різноплановість, дослідник заперечував статику лінгвістичних категорій і відмовлявся від єдиної логічної форми мови. У "Філософських дослідженнях" мислитель зауважував щодо вживання величезної кількості "символів", "слів", "речень"²⁰ і відсутності єдиної логічної основи неоднорідної за своїм характером мовної поведінки людини.

Розглядаючи ім'я як особливий елемент мови, Л. Вітгенштейн наголошував на тому, що поняття елемента не є абсолютним і має значення лише в тому контексті, в якому визначена мовна форма функціонує в якості елемента²¹. На його думку, хибним є тлумачення значення назви шляхом статичного ототожнення її з об'єктом, що визначає доміантним функціональний підхід до розгляду імені, динаміки його семантики, структурно-типологічної парадигми в аспекті поповнення лексичного складу мови й активних процесів її розвитку.

Наголосимо, що в сучасний період розвитку наукового пізнання цей постулат реалізується в межах функціонального підходу до визначення лінгвістичних особливостей мовних одиниць. Наша дисертаційна робота пов'язана, в першу чергу, з дослідженням процесів пропріальної номінації в контексті основних категорій функціональної стилістики, що передбачає аналіз місця та функцій онімів у сфері масової інформації.

Досліджуючи медійне поле, потрібно звернути особливу увагу на екстралінгвальні складники, що, безумовно, впливають на

функціональне навантаження, семантику та типологію його мовних одиниць, - способи поширення інформації, переконання, навіювання тощо, які в сукупності справляють суттєвий вплив на масову суспільну свідомість.

У такому позамовному просторі "ім'я, підпорядковуючись загальній тенденції, виділяє індивідуальні, відокремлені один від одного фрагменти"²².

Питання реалізації онімом функції індивідуалізації в певному контексті, визначення того чи іншого індивіда у всіх можливих ситуаціях аналітична філософія розглядає в межах представленого в теорії Б. Рассела поняття ідентифікуючої дескрипції. Воно полягає в тому, що значення власної назви певною мірою визначається дескрипціями, які забезпечують можливість виокремлення "базового індивіда" – референта власної назви²³.

Як справедливо зазначав російський науковець О. Лосєв, категорія індивідуальності, індивідуалізації "є першоосновою виникнення імені як такого. Без розрізнення – немає найменування, а без індивідуалізації – немає і самого розрізнення"²⁴. Ім'я передбачає живу, з притаманними свідомості рисами індивідуальність²⁵.

Із цього приводу влучно висловлювався П. Флоренський, на думку якого, за спостереженнями Ф. Бацевича, "ім'я пізнається лише через самого себе. За посередництвом цієї цілісності власні імена стають найтоншою плоттю, за допомогою якої оголошується духовна сутність особистості... Отже, іменем виражається тип особистості, її онтологічна форма, яка визначає в подальшому її духовну і душевну будову, духовне влаштування. Будучи духовною сутністю, власні імена не можуть залишатися без впливу на свого носія, визначають характер людини, багато в чому впливають на її долю", а відтак "власне ім'я – конкретний інваріант особистості"²⁶.

Будь-яке іменування є судженням, що має певний зміст, семантику. Це і визначає внутрішню форму імені. Але, якщо цьому імені властива стійкість, його значення може, позбавившись чіткості та насиченості, перейти в розряд прізвиськ, як "власна назва"²⁷.

Науковий плюралізм теоретичного осмислення імені деколи виходить за рамки традиційної інтерпретації назви як такої. Це, в першу чергу, визначається поєднанням, паралельним застосуванням різного роду дослідницьких практик, що дозволяє розширити межі

методологічно-джерелознавчої бази, у даному випадку – визначення домінантних складників понятійного апарату лінгвофілософської категорії "ім'я".

Зокрема, вже згадуваний англійський учений Б. Рассел свого часу сформулював новаторський у своїй основі підхід до ідентифікації імені як складової частини синкретичної наукової парадигми. Застосовуючи чітко визначені терміноряди лінгвістики та логіки (ім'я, назва, власні назви, значення, судження, об'єкт та ін.), він запропонував так звані логічні власні назви, зокрема, **цей, той, це** та ін., які в сучасному мовознавстві функціонують як вказівні займенники. На думку вченого, "вони, не характеризуючи, лише вказують на об'єкт і не мають значення за його відсутності. Вони позначають самих себе, і це їх єдине значення"²⁷.

Ця ідея видається нам доволі компромісною, адже ототожнення іменника, яким виражається власна назва з основною функцією номінації, і займенника, який зводиться до вказування на об'єкт (без називання), є з погляду лінгвістики досить суперечливим процесом, не обґрунтованим теоретично. Займенники такого типу (той, цей), на наш погляд, утворюючи з онімами семантичну цілісність, надають їх лексичному значенню додаткових відтінків, що, в свою чергу, визначає функціональні параметри та рівень емоційно-експресивного забарвлення того чи іншого слова.

Цитований вище німецький учений Г. Фреге в контексті своєї логіко-філософської теорії імені додатково пропонував розмежовувати власні назви і предикатні знаки, або понятійні слова, а точніше – їх семантику. Якщо значенням власних назв, на переконання дослідника, є чітко окреслений предмет, то предикатних знаків – поняття. Це, на нашу думку, цілком закономірно й обґрунтовано зумовлює виділення власних назв, покликаних до індивідуалізації та конкретного називання, з-поміж інших класів слів, яким також притаманна номінативна функція.

З іншого боку, представник Харківської лінгвістичної школи Д. Руденко у своїх дослідженнях розглядав ім'я в ракурсі постмодерної теорії, зокрема, в межах концепції "тексту як імені". На його переконання, "при співвіднесенні "тексту" з базовим поняттям "зміст" у нього виявляються деякі іменні риси (здатність відобразити визначену референтну ситуацію, одночасно

ідентифікуючи і характеризуючи її як самостійний цілісний об'єкт; цілісність "правильного" в граматичному і смислового відношенні тексту; відсутність прямого зв'язку тексту зі значенням його складових частин; наявність у нього своєрідної "внутрішньої форми")"²⁸.

Подібну позицію у тлумаченні імені демонструють також О. Левін і В. Строчков, які, підтримуючи думку Д. Руденка про "мерехтіння імені" (за Д. Руденком, "мерцание имени") в культурі, мові і філософії мови як "безперервний рух поверхностей"²⁹, зауважують на тому що це "мерехтіння" виникає "завдяки багаторазовим зламам значення і змінам контекстів"³⁰.

Зважаючи на те, що об'єкт нашого дисертаційного дослідження стосується лінгвістичного тлумачення імені, немає підстав для подальшого розширення літературознавчого і дотичного з ним методів аналізу мовних одиниць.

З іншого боку, треба наголосити, що концептуальна плюралістичність лінгвофілософії імені передбачає іменну інтерпретацію дійсності³¹. Це зумовлюється тим, що ім'я (назва) найбільш виразно втілює в собі деякі властивості слова як базової одиниці мови – здатність до чіткого членування континуума³², що, у свою чергу, розширює рамки імені в процесах номінації та референції в порівнянні зі словом як лексикографічною одиницею.

Відтак філософський номіналізм майже завжди пов'язаний зі спробами руйнування понятійної структури стабільних культурних форм³³. Це, на нашу думку, сприяє розщепленню понятійного поля на дрібніші сегменти з метою подальшого більш точного відображення явищ навколишнього світу, що, безперечно, передбачається основною функцією імені.

¹Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – С. 47; ²Там само. – С. 49; ³Руденко Д.И. Философия имени: в поисках новых пространств. Монография / Д.И. Руденко, Ю.И. Сватко. – Харьков: Око, 1993. – С. 95; ⁴Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – С. 121; ⁵Там само. – С. 125; ⁶Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос / А.Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – С. 237; ⁷Бацевич Ф. Знач. праця. – С. 126; ⁸Там само. – С. 137; ⁹Булгаков С.Н. Философия имени / С.Н.Булгаков. – Санкт-Петербург: Наука, 1998. – С. 54;

¹⁰Там само. – С. 242; ¹¹Руденко Д.И. Указ. раб. – С. 95; ¹²Булгаков С.Н. Указ.раб. – С. 234; ¹³Козлова М.С. Философия и язык (Критический анализ некоторых тенденций эволюции позитивизма XX века) / М.С. Козлова. – М.: Мысль, 1972. – С. 166; ¹⁴Лосев А.Ф. Указ. раб. – С. 817; ¹⁵Суперанская А.В. Указ. раб.; ¹⁶Espersen O. The philosophy of grammar / O. Espersen. – London, 1924. – 187 с.; ¹⁷Фреге Г. Избранные работы / Г. Фреге. – М.: ДИК, 1997. С.26; ¹⁸Там само. – С. 30; ¹⁹Аналитическая философия: учебное пособие / А.Л. Блинов, В.А. Ладов, Н.И. Петякшева и др.; Под ред. М.В. Лебедева и А. З. Черняка. М., 2006.; ²⁰Козлова М.С. Указ. раб. – С. 161; ²¹Там само. – С. 165; ²²Руденко Д.И. Имя в парадигмах философии языка / Д.И. Руденко. – Харьков: Основа, 1990. – С. 110; ²³Ратникова И.Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И.Э. Ратникова. – Минск: БГУ, 2003. – С. 15; ²⁴Лосев А.Ф. Указ. раб. – С. 819; ²⁵Там само. – С. 820; ²⁶Бацевич Ф. Знач. праця. – С. 138; ²⁷Булгаков С.Н. Указ.раб. – С. 235; ²⁷Суперанская А.В. Указ. раб. – С. 64-65; ²⁸³Руденко Д.И. Философия имени: в поисках новых пространств. Монография / Д.И. Руденко, Ю.И. Сватко. – Харьков: Око, 1993. – С. 83; ²⁹Там само. – С. 95; ³⁰Левин А.В. реальности иного мира: лингвосемантический текст (Попытка анализа и систематизации) / А. Левин, В. Строчков // Лабиринт / Экспоцентр, 1991. - № 2. – С. 84; ³¹Руденко Д.И. Указ. раб. – С. 73; ³²Там само. – С. 72-73; ³³Там само. – С. 75.

Л.В. Домилівська, асп.

КРИТЕРІЇ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИВЧЕННЯ ІДЮСТИЛЮ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО В СИСТЕМІ МОВНО-ЕСТЕТИЧНИХ ПАРАДИГМ І ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються основні підходи у вивченні особливостей ідіостилю Юрія Яновського в системі мовно-естетичних парадигм І половини ХХ ст.

The article characterizes main approaches to the research of the Yanovsky's individual style through the system of language and cultural paradigms of the beginning of the XX century.

Кожна культурно-історична епоха визначає систему ціннісних парадигм. Визначальними у цьому процесі – творенні філософсько-естетичних домінант – є постаті "свого часу". Безумовно, серед